

Válság és értelemalapítás

Husserl és Heidegger történelemfilozófiája a 30-as években³⁷⁷

A 30-as évek közepére Husserl és Heidegger már teljesen eltávolodott egymástól, tulajdonképpen már 1929 óta megszűnt az érdemi kapcsolat kettejük között,³⁷⁸ mégis szinte egy időben mindketten nagyszabású történelemfilozófiai koncepcióval álltak elő. A történelmi szituáció egyszerre volt ugyanaz mindkettejük számára – a nemzetiszocializmus győzelme és berendezkedése Németországban –, és nagyon különböző: Heidegger 1933-34-ben rektor, a náci párt tagja,³⁷⁹ a zsidó származású Husserl pedig a rendszerré tett antiszemitizmus kiszolgáltatót célpontja. Mégis, a két történelemfilozófiai vállalkozás meglepő strukturális párhuzamokat tartalmaz. A következő tanulmányban e párhuzamokat szeretném felmutatni, illetve magyarázatot is próbálok adni arra, hogy miért jelentkeznek e meghökkenítő egybeesések.

Husserl történelemfilozófiai elgondolásait mindenekelőtt a még életében megjelent *Válság*-könyvben fejtette ki.³⁸⁰ A *Husserliana* életműkiadásban napvilágot látott kötet (*Hua* 6) nemcsak a Belgrádban megjelent írást tartalmazza, hanem még egy részt a filozófus halála miatt befejezetlenül maradt műből, továbbá a szerkesztő, Walter Biemel által válogatott kutatási kéziratokat. Később még további kötetek jelentek meg a témához tartozó, a harmincas években íródott fontos kéziratokkal, kiemelendő három könyv ezek közül, az egyik kifejezetten a *Válság*-könyv kiegészítő köteteként jelent meg (*Hua* 29), a másik az interszubjektivitás problémájának szentelt harmadik kötet (*Hua* 15), a harmadik pedig a Husserl életvilág-fogalmával kapcsolatos kutatási kéziratokból összeállított hatalmas kötet (*Hua* 39).³⁸¹

377 A tanulmány megírását az OTKA 100922 számú projekt támogatta.

378 Amit Husserl egyik levelében írta: Heidegger „teljesen egyértelműen kikerülte a tudományos párbeszéd minden lehetőségét, ez számára nyilvánvalóan felesleges, nemkívánatos, kellemetlen dolog volt. Kéthavonta láttam őt, ritkábban, mint a többi kollégát.” (Husserl levele Pfänderhez, 1931. 01. 06., *BW* 2: 183.) Husserl és Heidegger személyes viszonyáról lásd Schwendtner 2008: 19. skk.

379 Heidegger és a nemzetiszocializmus kapcsolatáról lásd Zaborowski összefoglaló munkáját (Zaborowski 2010). Érdekes összehasonlításokat tehetünk, ha más filozófusok mozgását is tekintetbe vesszük a nemzetiszocialista időszakban, lásd pl. Jens Thiel, illetve Loboczky János tanulmányát, akik Hermann Noack, Joachim Ritter, Karl Schlechta, illetve Hans-Georg Gadamer akkori tevékenységét dolgozták föl (vö. Thiel 2016, illetve Loboczky 2016).

380 Jellemző Husserl helyzetére a nemzetiszocialista Németországban, hogy Belgrádban jelent meg a könyv.

381 A késői Husserl filozófiájáról lásd pl. Fink 1959, Orth 1999

Heidegger „történelemfilozófiai”³⁸² elgondolásait elsősorban a harmincas évek második felében, illetve a negyvenes évek elején papírra vetett nagy kutatási kéziratokban fejtette ki. E kéziratok közül egyértelműen a legfontosabb a késői főműnek is tekintett *Beiträge zur Philosophie. Vom Ereignis* címet viseli (GA 65),³⁸³ a továbbiak közül kiemelendők a *Die Geschichte des Seyns*, a *Koinon. Aus der Geschichte des Seyns* (GA 69), a *Besinnung* (GA 66), valamint a *Das Ereignis* (GA 71) címen megjelentetett kéziratok.³⁸⁴ A második világháború utáni években a lassan magához térő filozófus megjelenő tanulmányai³⁸⁵ és előadásai szintén jelentős hozzájárulások e tematikához.

Mindkét filozófus érzékeli a Nyugatot érintő mély *válságot*, mely szerintük elsősorban értelemvesztésben nyilvánul meg. Mindketten e válság eredetét abban látják, hogy a Nyugat *első alapítása* félresiklott, olyan *hanyatlás* következett be, amely miatt a Nyugat újraalapítására van szükség. A következőkben ennek megfelelően négy részben tárgyaljuk a két történelemfilozófiai koncepciót (válság, első alapítás, hanyatlás, újraalapítás), majd néhány következtetést próbálunk megfogalmazni.

Válság

A válság Husserl számára elsősorban *értelem- és önazonosság-válságot jelent, amely az európai ember önmeghatározását és reményhorizontját érinti*. Husserl szerint az európai tudományok és filozófia értelem- és önazonosságadó potenciálja gyakorlatilag megszűnt, és emiatt az egyik legfontosabb funkciójukat nem tudják kifejezni, melyet évszázadok óta betöltöttek. A pozitív tudományok és a pozitívizmus a 19. század második felétől „a modern ember világszemléletét” már szinte teljesen meghatározták (*Hua* 6: 3., magyarul: I. köt. 22.), s emiatt „az emberek közömbösen fordultak el az igazi emberi létezés döntő kérdéseitől.” (uo.) Husserl szavaival: „A pusztta ténytudományok csupán tényembereket szülnék.” (*Hua* 6: 4., magyarul: I. köt. 22.)

A pozitívizmus térhódítása következtében a tudomány szerepe oly módon változott meg, hogy az értelemképzés alapvető jelentőségű feladatát nem végzi el. „A tudomány elvileg éppen azon kérdések felvetését zárja ki, amelyek boldogtalan korunkban a legvégzetesebb változásoknak kiszolgáltatott emberek számára a legégetőbbek: mert egész emberi ittlétünk (menschliches Dasein) értelmes vagy értelmetlen mivoltára vonatkoznak.” (*Hua* 6: 4., ma-

382 Az idézőjellel jelezni szeretném, hogy nem magától értetődő e megjelölés Heidegger léttörténeti elmélkedéseire.

383 Ahogy Husserlnél, itt is befejezetlen szövegről van szó, ugyanakkor Heidegger nem külső akadály miatt nem fejezte be a művét, hanem minden bizonnyal inherens okok miatt maradt töredékes a kézirat.

384 A késői Heidegger értelmezéséhez lásd Marx 1961, Polt 2003

385 Kiemelkedő e tekintetben a „Humanizmuslevél” (*WGM*: 145-194., magyarul: 293-334.), illetve a Brémában tartott előadásai (GA 79).

gyarul: I. köt. 22.) A tudomány által hagyott légüres térbe pedig az irracionalizmus és a szkepszis árad be, veszélyeztetve Európa erkölcsi konstitúcióját. „Mi jelenkori emberek, akiket a fejlődés alakított, azzal a veszéllyel találjuk szemben magunkat, hogy elmerülünk a szkepszis áradatában, és emiatt szem elől tévesztjük saját igazságunkat.” (Hua 6: 12., magyarul: I. köt. 31.) Husserl a kor nyomorát – beleértve persze a nemzetiszocializmus és a fasizmus elterjedését – jórészt tehát annak tulajdonítja, hogy az értelmet érintő kérdésekre a filozófia és a tudomány nem képes racionális válaszokat adni.

A harmincas évek második felében a válság kifejezést magát Heidegger alig használja, viszont ő is értelemvesztést diagnosztizál – a jelenkort „*a beteljesült értelmetlenség korszaká*”-nak nevezi (GA 96: 93.). Heidegger a létfelejtés, illetve lételhagyottság totálissá válásának tekinti a jelenkort, egy olyan történésként, amelyet egyfelől a szubjektivista perspektíva eluralkodása jellemez: „Az ember mint a felvilágosodás korának eszes lényé nem kevésbé szubjektum, mint az az ember, aki nemzetként ragadja meg, mint népet akarja, s mint fajt tenyészt magát, s végezetül a földkerekség urává hatalmasodik. [...] A technikailag megszervezett ember planetáris imperializmusában az ember szubjektivizmusa eléri a csúcst, ahonnan a szervezett egyformaság síkságára érkezik, és ott berendezkedik.” (GA 5: 111., magyarul: 100.) Másfelől pedig a számítás (Berechnung) kiteljesedését és feltétlenné válását írja le Heidegger, amely a bizonyosság, a biztonság, a szervezés elsőbbségében, a gyorsaság kultiválásában nyilvánul meg. További fontos jellemvonás az óriási ünneplése (vö. pl. GA 65: 113., 120. 137.), a tömegszerű feltörése (GA 65: 121. sk.).

A létfelejtés kiteljesedését „*a sokértelmű iránti teljes érzéketlenségben*” (GA 65: 117.), a feltételekről való nem-tudás és emiatt bizonyos feltételek bálványozása, feltétlenné alakítása, az üzemzerűség kiterjesztése, a kérdésesség, valódi kérdezés elutasítása, a végeesség iránti teljes tudatlanság jellemzi (vö. GA 65: 117. skk.). Az egész jelenségkört Heidegger a „Machenschaft” (machináció) fogalmával próbálja megragadni. A machináció a létezők egészére berendezkedő, önmagát totalizáló, számító-hatalmi berendezkedést jelent, amely megpróbálja az emberi élet minden területét a maga képére gyúrni. „A *machináció* minden csinálhatóságára való berendezkedést jelent, mégpedig úgy, hogy a mindenre vonatkozó feltétlen számítás feltartóztatatlansága előírányozottan tételezve van.” (GA 66: 16.)

Első alapítás

A Nyugat első alapítását Husserl az „Urstiftung” (eredeti alapítás) fogalmával írja le, amely szerinte az antik görögség teljesítménye. Husserl „első és univerzális átalakulásnak” és „igazi forradalomnak” nevezi ezt az alapítást, amely a geometria és a filozófia területén zajlott le; a görög gondolkodás rátalált az „önazonos dolgok univerzumának” eszméjére, s „ezzel a világ értelemképzésében valódi forradalom zajlott le.” (Hua 29: 388. sk.)

A geometria esetében a *matematikai evidencia* első belátása jelentette a döntő lépést: „Első lépcsőként szükségképp lennie kellett egy primitív értelemképződésnek, mégpedig kétségkívül úgy, hogy az először a sikeres megvalósítás evidenciájában jelent meg.” (Hua

6: 367., magyarul: II. köt. 44.) Az első evidens belátás – Husserl szerint – *paradigmatikus tapasztalatot* jelentett, amely önmagában tartalmazza a végtelenszer történő megismételhetőség lehetőségét. Ha egyszer evidensen belátok valamit, akkor ezzel egyidejűleg azt is belátom, hogy ezt a belátást bármikor megismételhetem, s mindig ugyanarra az eredményre fogok jutni. Az evidencia tapasztalatából kiindulva építették fel a görög matematikusok azt a végtelenre irányuló tudományt, amely az egyáltalában vett tudományosság példájává is vált. „A geometria, hogy az első és az emberiség számára mintaszerűen irányadó példát említsük, mindannyiunk számára evidenssé teszi – amióta működésben van –, hogy [...] a generációk munkájának nyitott végtelensége egy végtelen feladat beteljesítésére irányulva nem jelent praktikus értelmetlenséget.” (Hua 29: 423.)

Az antik görögség másik – évezredekre kiható – nagy teljesítménye a filozófia és a filozófiában rejlő feladateszme eredeti alapítása volt: „a filozófia, amely nem más, mint egyseges, a történelem menetében interszjektív módon továbbörökített feladateszme (Aufgabenidee), bizonyos első 'filozófusok', férfiak 'eredeti alapítása' révén betört az európai történelembe, ők vázolták föl elsőként ezt a teljesen újszerű feladatot, melyet 'filozófiának' nevezünk, és tették élethivatássá annak realizálását.” (Hua 29: 363.) A filozófiát Husserl az értelemképzés és -alapítás egyik legfőbb formájának tekinti, mely feladat nemzedékeken keresztül öröklődik³⁸⁶, és ez a feladat – az emberiségnek értelmet adni – végső soron a filozófia teleológiai értelmét képezi. „A filozófia és a tudomány ennek alapján: *az egyetemes, az embervolttal mint olyannal 'veleszületett' ész megnyilvánulásának történelmi mozgása.*” (Hua 6: 13. sk., magyarul: I. köt. 33.)

Heidegger is az antik görögséghez kapcsolja a Nyugat alapítását, elsősorban három gondolkodóhoz, Anaximandroszhoz, Hérakleitoszhoz és Parmenidészhez. Amint 1942/43 téli szemeszterében tartott – Parmenidésznek szentelt – első előadásában fogalmazott: „Az első kezdeti gondolkodó Anaximandrosz. Parmenidész és Hérakleitosz a két másik, akikkel együtt Anaximandrosz az egyedüli kezdeti gondolkodó. Ezt a három gondolkodót, mint első kezdetit (erstanfänglich) Nyugat összes többi gondolkodója elé helyeztük [...]” (GA 54: 2.)³⁸⁷ A kezdet (Anfang) ebben az összefüggésben „a tulajdonképpeni történeti”-t (das eigentlich Geschichtliche) jelenti, amely „minden utána következő történelemnek elébe megy és azt megelőzi.” (GA 54: 1.)

386 „Belülről nézve azonban, a filozófia a szellemi közösségben élő és továbbélő filozófusnemzedékek – e szellemi fejlődés hordozói – küzdelme, a 'felébredt' ész állandó küzdelme, hogy eljusson önmagához, önmaga megértéséhez, az önmagát konkrétan – mégpedig mint létező, egész egyetemes igazságában létező világot – megértő észhez.” (Hua 6: 273., magyarul: I. köt. 328.)

387 Heidegger másutt szélesebb körben határozza meg az ókori görögség kezdetet jelentő teljesítményét. 1937/38 téli szemeszterén például arról ír, hogy „a görögök gondolatilag, költőien és államilag a kezdet voltak [...]” (GA 45: 115.)

E korai görög gondolkodók fennmaradt mondásaiban az eredeti léttapasztalat elsősorban olyan alapszavakban fogalmazódik meg, mint az alétheia, a phüszisz, a logosz, illetve az arkhé. „A lét megszólítása, mely ezekben a szavakban megszólal, lényegében határozza meg a filozófiát.” (GA 5: 352., magyarul: 306. sk.) E fogalmak ugyanakkor már a görög filozófiában is átértelmezéseken, módosulásokon mentek keresztül, ezért Heidegger elsődleges célja e szavak erejét – az eredeti szövegek és kontextusaik elemzésével – visszaadni, valódi értelmüket megmutatni.

Heidegger eljárását pontosan nyomon követhetjük, ahogy a phüszisz fogalmát az 1935-ös Bevezetés a metafizikába című előadásban értelmezi. „Abban a korban, amikor a nyugati filozófia a görögöknél első ízben és mértékadó módon kibontakozott, miáltal az egészében vett létezőre mint olyanra való kérdezés igazából kezdetét vette, a létezőt phüszisznak nevezték.” (GA 40: 15., magyarul: 8.) A phüszisz latin fordítását Heidegger olyan hamisításnak és hanyatlásnak tekinti, mely „lerombolja a görög szó tulajdonképpeni filozófiai megnevező erejét.” (uo.) A phüszisz eredetileg „az önmagából felnyílót (például egy rózsa kibomlása), a magát megnyitó kibontakozást, az ilyen kibontakozásban megjelenésbe-lépést és az abban való tartózkodást és megmaradást, röviden szólva a felnyíló-időző működést nevezi meg.” (GA 40: 16., magyarul: 9.) A görögök ugyanakkor „nem természeti folyamatokon tapasztalták meg először, hogy mi a phüszisz, hanem ellenkezőleg: a lét költői-gondolkodói alaptapasztalatának alapján táruult fel számukra az, amit phüszisznak kellett nevezniük.” (uo.)

E görög alapszavak egymásba illeszkedő összefüggést alkotnak, mely azt a léttapasztalatot örökíti meg,³⁸⁸ amely a görögök költői-gondolkodói jelenlétéből származik. E léttapasztalat jelentősége rendkívüli a Nyugat számára. Heidegger ugyan hanyatlástörténetként írja le az áthagyományozódási folyamatot, de ennek ellenére úgy tartja, hogy a nyugati tudományos és életmódbeli teljesítmények valójában ebből az eredeti alapításból élnek. Ezért Heidegger ezt az alapító eseményt kifejezetten történelemalapításként (Geschichtsgründung, GA 65: 486.) értelmezi.

Hanyatlás

Husserl történetfilozófiai pozíciója abból a felismeréséből érthető meg, hogy ez az első nagy alapítási kísérlet kudarcba fulladt. Az áthagyományozás évszázadai nivellálták, ellaposították az alapítás eredeti értelmét, megfosztották attól az erőtől, amely a hagyományt hordozó személyiségeket mélységében átalakíthatta volna. A hagyomány ön-feledté vált, saját értelmét és jelentőségét felejtette el, s ezáltal Európa szellemi küldetése veszélybe került: a tudományok és a filozófia értelemadó szerepe szűnt meg.

³⁸⁸ „Hérakleitosz e mondásában az *az* alaptapasztalat lett kimondva, *amellyel*, *amelyben* és *amelyből* az igazságnak mint a létező el nem rejtettségének a lényegébe való bepillantás jön létre. [...] E mondás az antik ember alaptapasztalatát és alapállását mondja ki.” – írja Heidegger Hérakleitosz egyik töredékéről (B 123, GA 34: 14.)

Az értelemvesztés egyik oka nyelvi természetű, a nyelvi áthagyományozódás során Husserl szerint szükségszerű a nivellálódás: „az eredetileg szemléleti élet, [...] gyorsan növekvő mértékben esik áldozatul (verfallen) a *nyelv csábításának* (*Verführung der Sprache*). Egyre nagyobb területek esnek áldozatul (verfallen) a pusztán asszociációk által uralt beszédnek és olvasásnak, és így az utólagos tapasztalat gyakran nem igazolja, amit ekképp érvényesnek vél felismerni.” (*Hua* 6: 372., magyarul: II. köt., 51.) Az ember képes úgy továbbadni a tudását és a könyvek segítségével képesek vagyunk úgy átvenni ezt a tudást, hogy közben nem hatolunk e tudás valódi gyökereiig, az eredeti szemléleti adottságokig, melyek evidenciaként ezt a tudást valójában szavatolják, és az elevenségét biztosítják.

Husserl rekonstrukciója szerint az eredeti szemléleti evidencián alapuló tudományos hagyomány számára végzetesnek bizonyult a galileianus matematizáló természettudomány létrejötte és győzelme. Galileit úgy használta föl a kor matematikáját a természettudományok átalakítására, hogy közben „nem érezte szükségét annak, hogy utána nézzen: hogyan fejlődött ki eredetileg az idealizálás [...], de azt sem tartotta fontosnak, hogy elmélyedjen az apodiktikus matematikai evidencia eredetének kérdésében.” (*Hua* 6: 26., magyarul: I. köt., 48.) Emiatt elmondható, hogy a Galilei által átvett geometria „*már nem volt az eredeti geometria*, ebben a 'szemléletességben' már maga is értelmétől megfosztott volt.” (*Hua* 6: 49., magyarul: I. köt., 72.) E végső értelmétől megfosztott geometria talaján vitte végbe Galilei azt a programot, amely úgy matematizálta a természetet, hogy közben a tudományos beállítódás alapjául szolgáló eredeti életvilágbeli tapasztalatoktól eltekintett. „A geometriai és természettudományos matematizálás során a lehetséges tapasztalatok nyitott végtelenében ily módon testre szabott *eszmeruhába* bújtatjuk az életvilágot – [...] az úgynevezett objektív-tudományos igazságok ruhájába.” (*Hua* 6: 51., magyarul: I. köt., 75.)

Azáltal, hogy a galileianus természettudomány az eredeti értelmeket hordozó életvilág helyett matematikai formulákkal konstruált „objektív módon valóságos és igazi” valóság”-ot (uo.) preferálja, végzetes szakadást idézett elő az értelmekre szoruló élet és a modern tudomány között. A hanyatlás a 20. század elejére vált teljessé, a tudomány képtelen értelmet, ésszerű válaszokat adni a modern ember számára. „A tudományosság, az objektív igazság kizárólag annak megállapítása, hogy ténylegesen miben áll a – fizikai és szellemi – világ. De lehet-e valójában értelme a világnak és benne az emberi létezésnek” (*Hua* 6: 4., magyarul: I. köt., 23.) – e kérdések már nem tartoznak a modern tudomány kompetenciájába.

Heidegger már a *Lét és idő*ben, illetve a korai írásaiban is kitüntetetten foglalkozik a hanyatlás (Verfallen) problematikájával. Az úgynevezett Natorp esszéiben így fogalmazott a filozófus: „Az aggodalom (Besorgnis) e hajlama (Hang) az élet alaptendenciájának a kifejeződése, amely önmagunktól való *eltávolodást* (Abfall), a világba való *hanyatlást* (Verfallen) és ebben való *szétesést* (Zerfall) jelenti. [...] E hajlam a legbensőbb *végzet* (Verhängnis), amelyet az élet magában hordoz.” (*PIA*: 242., magyarul: 13.) A „Verfallen” itt az emberi léttel végzetszerűen bekövetkező történés, melynek révén a világba szóródik szét az ember,

és saját belső konzisztenciáját, önazonosságát elveszíti. A *Lét és idő*ben a hanyatlás az emberi ittlétnek, mint világban-való-létnek egyik „alapmódja”, mely a mindennapiságban uralkodó szerepet tölt be (vö. SZ: 175., magyarul: 207.) Ahogy Heidegger ezt megfogalmazza: „*Mindennapi létmódjában maga ez a létszerkezet az, amely mindenekelőtt elhibázza és elfedi önmagát.*” (SZ: 130., magyarul: 157.)

Heidegger léttörténeti konstrukciójában a hanyatlás létfelejtésként a Nyugat történelmét uralja. Ezt a már a görög gondolkodásban elkezdődő folyamatot, mely a görög alapszavak latin fordításával folytatódott és az újkortól kezdve teljesedett ki, a lét fokozatos háttérbe szorulása, vagyis a létező közvetlen és direkt,³⁸⁹ egyre inkább technikai és manipulatív megragadása jellemzi. Az újkorban kiteljesedő létfelejtés öt fő jellegzetességét határozza meg Heidegger „A világkép kora” című 1938-as írásában: 1. újkori tudomány, 2. gépi technika, 3. esztétikai művészetfelfogás, 4. emberi tevékenység kultúráként való felfogása, 5. istenektől való megfosztottság (vö. GA 5: 74. sk., magyarul: 70. sk.). A létfelejtés egészét a manipulatív, számító gondolkodás hatja át Heidegger szerint, amely a létezők fölötti uralomra törekszik. „A *machináció* minden csinálhatóságára való berendezkedést jelent, mégpedig úgy, hogy a mindenre vonatkozó feltétlen számítás feltartóztathatatlansága előírányzottan tételezve van.” (GA 66: 16.)

Újraalapítás

„Minden eredeti alapításhoz azonban lényegénél fogva hozzátartozik valamilyen, a történelmi folyamat által teljesítendő végső megalapozás (Endstiftung) is. Ez akkor következik be, ha a feladat teljesen világossá vált, s ezáltal létrejött az apodiktikus módszer is [...]. A filozófia mint végtelen feladat ezzel eljutna apodiktikus kezdetéhez, apodiktikus folytatásának horizontjához [...]” (Hua 6: 73. sk., magyarul: I. köt. 99. sk.) E mondatok, melyek Husserl *Válság*-könyvéből származnak, jelzik azt a történelmi ívet, amely a filozófus teleológiai történelemfilozófiájának kulcseseményeit tartalmazza. Az eredeti alapítást csak nyitányként fogja föl Husserl, amely még nem rendelkezik azzal az erővel és apodiktikus módszerrel, mely az evidencia- és értelemvesztéssel, vagyis a hanyatlással szemben megvédené. Hosszú történelmi időszak kell ahhoz, hogy létrejöjjenek azok az elméleti feltételek, melyekre támaszkodva újra meg lehet kísérelni az alapítást.

389 A metafizika „a létezőt mint létezőt gondolja el. Mindenütt, ahol azt kérdezzük, mi a létező, a tekintetünk a létezőre mint olyanra szegeződik. A metafizikai képzetalkotás ezt a tekintetet a lét fényének köszönheti. A fény maga, vagyis az, amit az ilyen gondolkodás fényként tapasztal, már nem kerül ezen gondolkodás látókörébe; hiszen az a létezőt mindig és csakis a létezőre tekintettel állítja maga elé. [...] Mivel a metafizika a létezőt mint létezőt kérdezi, megmarad a létezőnél, és nem fordul a léthez mint léthez.” (WGM: 195. sk., magyarul: 335. sk.)

A végső alapítás feltételeit részben radikális kritikával lehet – Husserl szerint – megteremteni. E kritika egyfelől „a szedimentálódott, tradicionális tartalmakra irányul és arra, amit teoretikus technicizálásnak neveztünk, továbbá ezzel összefüggésben az értelem-eltolódásokra, melyek a technikai módszer korrekt gyakorlásából keletkező evidenciának azt a látszatot kölcsönzik, mintha filozófiai, tulajdonképpen módon tudományos evidenciáról lenne szó.” (*Hua* 29: 402. sk.) Vagyis az értelem-eltolódásoktól és evidenciavesztéstől eltorzult hagyományt kell megszabadítani azoktól a lerakodott, szedimentálódott rétegektől, melyek megakadályozzák, hogy az első alapításban rejlő potenciál működésbe lépjen. A második alapítás feltétele, hogy történelmi öneszmélés révén szembesüljünk az eredeti alapítás evidenciáival.

A kritika továbbá egzisztenciális jellegű is, vagyis Husserl úgy gondolja, hogy a gondolkodónak a saját belső egzisztenciális jellegű viszonyát is rá kel hangolnia a feladatra. „Az egzisztenciális öneszmélés olyan magasabb rendű kritikai aktivitás, amelyben énem minden aktusa és szerzeménye alacsonyabb vagy magasabb, helyes vagy hibás értelmét kritikailag felfedi.” (*Hua* 6: 486. sk., magyarul: II. köt. 216.) A kritika ebben az esetben is a mélyebb önmegértést szolgálja, és az egzisztenciális jellegű erőforrások felszabadítását célozza meg.

A második alapítás mely értelemben véve ismétlés, az eredeti görög alapítás ismétlése és elmélyítése. „Vagyunk, amik vagyunk: az újkori filozófiai emberiség funkcionáriusai, az ebben az emberiségben érvényesülő akarati irány örökösei és hordozói – mégpedig azon eredeti megalapításból kiindulva, amely azonban egyben a görög megalapítás ismételt megerősítése és hatása.” (*Hua* 6: 72., magyarul: I. köt. 98.) Husserl sokat idézett mondatában most „amely egyben a görög megalapítás ismételt megerősítése és hatása” fordulatra figyeljünk elsősorban, amely egyértelműsíti Husserl törekvését, hogy a második alapítás esetében ismétléstről van szó.

A görög alapítás ismétlése persze nem éri be egyfajta utánzással, hiszen végre el kell jutnia a filozófiának ahhoz, hogy „apodiktikus kezdetté” váljon, és ez a görög alapításnak még nem sikerült. Akkor válik a második alapítás apodiktikus kezdetté, ha már szükségszerűséggel indít el egy olyan végtelen tökéletesedési folyamatot, amelynek teleológiai értelme van. Husserl ezzel összefüggésben „az emberi élet új historicitása”-ról beszél (*Hua* 6: 271., magyarul I. köt. 325.). A második alapításban végre önmagára találó ész³⁹⁰ beteljesíti azt a folyamatot, amely a monásközösség létébe teleológiai értelemként eleve be van kódolva. „Az abszolút mint ész és az ész időiesülése: az észmonász összeség fejlődése: történelem kifejezett értelemben véve.” (*Hua* 15: 669.)

Heidegger történelemfilozófiája a másik kezdetet (anderer Anfang) olyan eseményként értelmezi, amelyet sem az emberi akarat, sem pedig filozófia belátások közvetlenül nem kényszeríthetnek ki. A filozófiai gondolkodásnak persze éppúgy megvan a szerepe a másik kezdet eljövételében, mint ahogy az emberi ittlét megfelelő hangoltsága is fontos előfelté-

390 E megújuló filozófia „a filozofáló én legmélyebb és legegyetemesebb önmegértésének a filozófiája, mely én az önmagához eljutó abszolút ész hordozója.” (*Hua* 6: 275., magyarul: I. köt. 329.)

tele annak, hogy e történet bekövetkezzen, ám aktív kikényszerítésről szó sem lehet Heidegger szerint. Inkább arról van szó, hogy az aktív és a passzív mozzanatok együttes játéka hozhatja létre azt a konstellációt, mely fordulatot jelentene a nyugati történelemben.

A másik kezdet leírásának egyik kulcsfogalma az „esemény” (Ereignis), az eredeti német kifejezés nemcsak az esemény-jellegre, hanem a közvetlen jelentésén túl a sajátja is vonatkozik, vagyis sajátát tevő történésként, eseményként lehet érteni a fogalmat. Az eseményt csak előkészíteni lehet, kikényszeríteni nem. Az esemény valójában a lét története: „a lét (Seyn) eseményként van/lényegül.” (GA 65: 236.) Az esemény ugyanakkor nem következhet be anélkül, hogy az ittlét ne lenne felkészülve rá. A lét megszólítja az embert, akinek erre tudnia kell válaszolni. „A lét (Seyn) történelmében az ember a saját lényegében lesz megszólítva és felszólítva (angesprochen) ezen igény (Anspruch) megválaszolására a lét (Seyn) igazságának módján.” (GA 71: 191.) Nyitottság, megfelelő hangoltság és éberség nélkül nem lehetséges a lét tapasztalása és elgondolása.

Ahhoz, hogy e befogadó nyitottság és éberség fennálljon, alapításnak is végbe kell mennie, ahogy ezt akkoriban Heidegger megfogalmazza, az itt-létet kell megalapítani (Gründung des Da-seins), olyan létmódot kell kialakítani, létrehozni, amely eredeti mintázatként a megkívánt új habitust jelenti. A költészet és a gondolkodás összekapcsolása a késői Heideggernél ezt az itt-lét-alapítást célozza meg. Az itt-lét alapításának ugyanis a nyelv szintjén is végbe kell mennie, ahogy az első alapítás részben alapszavak filozófiai megteremtésében állt, úgy a másik kezdet előkészítésében is döntő szerepet kell Heidegger szerint játszani az alapszavak költői és gondolkodói alapításának. Hölderlin előtérbe kerülése a harmincas évek közepétől kezdve szorosan összefügg Heidegger másik kezdettel kapcsolatos elgondolásaival. Hölderlin költészete szerinte megelőlegezően mutat rá arra a költőien lakozó életmódra, mely a itt-lét alapítását talán a legpontosabban kifejezi.

A másik kezdet filozófiájának ugyanakkor a lemondás is fontos eleme. Heidegger '33-ban úgy gondolta, hogy politikailag ki lehet kényszeríteni egy olyan szellemi átfordulást, amely a Nyugat új kezdetét jelentheti. Amint 1938-ban megfogalmazta: „Tisztán 'metafizikai' [...] módon gondolkodva az 1930-34-es években a nemzetiszocializmust egy másik kezdetbe való átmenet lehetőségének tartottam, és ezt az értelmezést adtam neki.” (GA 95: 404.) 1934-től kezdve viszont e kezdeti gondolkodás (anfängliches Denken) egyre inkább a távoli jövőre orientálódik. Heidegger magának – a korábbi kudarcoktól mélyen érintetten – pusztán a hírnök, a pislákoló láng életben tartójának a szerepét szánja. A kiteljesedett létfelejtés időszakát hosszú és reménytelen korszaknak látja, amely során a maximálisan teljesíthető feladat csakis e pislákoló láng fenntartásában állhat.

Következtetések

Önmagában véve is figyelemre méltónak tekintetjük, hogy e két gondolkodónál egyidejűleg merül föl a történelemfilozófiai perspektíva. Míg a genealógiai megközelítés már a húszas években mindkettejüknél fontos szerepet játszott,³⁹¹ a történelemfilozófia klasszikus sémái

391 Erről bővebben írtam *Eljövendő múlt* című könyvemben (vö. Schwendtner 2011).

akkor még egyik gondolkodónál sem jelentek meg. Minden bizonnyal elsősorban a brutális erővel jelentkező politikai kihívás válthatta ki a történelemfilozófiai irányultságú választ keresést mindkettejüknél: a Németországban győzedelmeskedő totalitárius politikai gyakorlatra próbáltak mindketten filozófiai választ adni. Jellegzetes az is, ami a két válaszban hasonló, és az is, ami teljesen más irányba megy.

Nagyon hasonlóan tűnik a történelem sematikus felfogása, az alapítás – hanyatlás – újjáalapítás struktúrája. A hanyatlástörténet klasszikus formációjának az ad mégis újdonságot, hogy az eredeti alapítás tipikusan fenomenológiai gondolatát alkalmazza mindketten. Husserl a genetikus fenomenológiájában, Heidegger pedig a fakticitás hermeneutikájában jut el ahhoz a gondolathoz, hogy a történetiség egyik kulcseleme az értelemképzés és -alapítás.³⁹² A hagyomány, melyben élünk, s amely a természetes közege minden gondolkodásnak, eredetileg alapítva lett, s ha ennek az alapításnak utána járunk, jobban értjük magunkat, saját gondolati erőfeszítéseinket. E hermeneutikai-fenomenológiai gondolatot a hanyatlás sematikája tolja el a történelemfilozófia irányába.

Azt is a fenomenológia erős jelenlétének köszönhetjük, hogy mindkettejüknél fontos szerepet játszik az ismétlés gondolata: az újjáalapítás nem más, mint ismétlés, persze nem triviális értelemben, hanem replikázó, vitatkozó, valójában új értelmet teremtő módon kell megismételni a görög eredeti alapítást. Heidegger sokkal nyomatékosabban állítja az ismétlést filozófiája középpontjába. Amint egy korai előadásában mondja: „Ismétlés’: ennek értelmén múlik minden. A filozófia magának az életnek egyik alapkéntje, úgy, hogy a filozófia az életet tulajdonképpen mindig megismétli, visszahozza (wieder-holt), a veszendőbe menésből (aus dem Abfall) visszaveszi, mely visszavétel maga mint radikális kutatás – élet.” (GA 61: 80. o.) Ha azonban a husserli fenomenológia módszertanát jobban szemügyre vesszük, akkor a fenomenológus eljárását, amennyiben a tudataktusokat megragadja, leírja, tulajdonképpen tekinthetjük ismétlésnek, az eredeti tudataktus reflektált ismétlésének. Erre tekintettel azt is mondhatjuk, hogy Heidegger a husserli fenomenológiában benne rejlő mozzanatot emelte ki, s tette explicitté, amikor az ismétlés fogalmának ekkora hangsúlyt adott.

Az egyik legmarkánsabb különbség ugyanakkor a két történelemfilozófiai koncepció között – egyáltalán nem meglepő módon – a politikai dimenzióhoz való viszonyban áll. Husserl még ezekben a szövegeiben is meglehetősen apolitikus, persze ez az apolitikusság nem jelenti azt, hogy nem viseltetett mély ellenérzésekkel a náci rendszerrel szemben. A filozófiai támadását mégis az irracionalizmus, az élet és a tudományosság éles szétválasztása ellen irányítja, azt gondolván, hogy a náciizmus hatalomra kerülésének filozófiai előfeltevései itt húzódnak. A totalitarizmus tapasztalata nyilvánvalóan a háttérben van, de nyílt kritikát Husserl nem gyakorol.

³⁹² Husserl elsősorban az eredeti alapítás (Urstiftung), Heidegger pedig az alapítás (Stiftung), a megalapozás (Gründung) és a kezdet (Anfang) fogalmait használja. Az alapítás antik görög jellege is egyértelműen közös pont, amely minden bizonnyal a német 18-19. századi tradícióban gyökerezik.

Heidegger esete persze egészen más, a '36-38 környékén kidolgozott történelemfilozófiája a saját politikai kudarcára adott válaszként is tekinthető. A '33-34-es rektori tevékenység, aktív tudomány- és egyetempolitikai szerep és egy-két év elbizonytalanodás után a Heidegger által kidolgozott történelemfilozófia a totalitarianizmus explicit kritikáját adja.³⁹³ A történelemfilozófiája e kritika keretelméleteként szolgál, és ez a szerep – legalábbis véleményem szerint – rá is nyomja a bélyegét e konstrukcióra. A létfelejtés története alapvetően passzív jellegű, amint azt a lételhagyottság (*Seinsverlassenheit*) fogalma kifejezi. A különféle politikai rendszerek, így a náciizmus is, csak homlokzatok,³⁹⁴ a mélyben végbemenő folyamatok alapvetően történnek az emberekkel. A hanyatlás, létfelejtés Heidegger szerint nem más, mint „*Geschick*”, vagyis kollektív sors, melynek inkább elszenvedője a német nép, mint aktív szereplője.³⁹⁵ A történelemfilozófia a felelősség elhárításának eszközévé vált Heidegger gondolkodásában.

393 Lásd erről részletesen Schwendtner 2013

394 „A machináció hatalma [...] a végérvényesség állapotába ment át; népek, államok és kultúrák különbségei már csak a homlokzatokon jelennek meg.” (*GA* 96: 52. sk.)

395 E ponton is mély kétértelműség jellemzi Heidegger gondolkodását, mert például a történelemfilozófiájával egy időben felbukkanó antiszemita megjegyzései a zsidóságnak nagyon is aktív szerepet tulajdonítanak. Heidegger antiszemitizmusának kérdéséhez lásd Zaborowski 2010: 602. skk.

Irodalomjegyzék

Martin Heidegger írásai:

- GA 5 *Holzwege*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1977, magyarul: *Rejtekek*, Osiris, Budapest, 2006 (ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Koczinszky Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor)
- GA 40 *Einführung in die Metaphysik*, hrsg. von P. Jäger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1983, magyarul: *Bevezetés a metafizikába*, Ikon, 1995, (ford. Vajda Mihály)
- GA 45 *Grundfragen der Philosophie*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1984
- GA 54 *Parmenides*, hrsg. von Manfred S. Frings, Klostermann, Frankfurt am Main, 1982
- GA 65 *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1989
- GA 66 *Besinnung*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997
- GA 69 *Die Geschichte des Seyns*, hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 1998
- GA 71 *Das Ereignis*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2009
- GA 79 *Bremer und Freiburger Vorträge*, hrsg. von P. Jäger, Klostermann, Frankfurt am Main, 2005
- GA 95 *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014
- GA 96 *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939-1941)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014
- GA 34 *Vom Wesen der Wahrheit: Zu Platons Höhlengleichnis und Theätet*, hrsg. von H. Mörchen, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997
- GA 61 *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung*, hrsg. von W. Bröcker és K. Bröcker-Oltmans, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985
- PIA „Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)”, hrsg. von H.-U. Lessing, *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, Vandenoëck & Ruprecht in Göttingen, 6/1989, 237-93. o., magyarul: „Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzésére)”, in: *Existentia*, VOL. VI-VII./1996-97/ Fasc. 1-4., 7-51. o.
- SZ *Sein und Zeit*, Niemeyer, Tübingen, 1993, magyarul: *Lét és idő*, Osiris, Budapest, 2001, (Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István)
- WGM *Wegmarken*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1967, magyarul: *Útjelzők*, Osiris, Budapest, 2003, (Ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Koczinszky Éva, Korcsog Balázs, Pongrácz Tibor, Tözsér Endre, Vajda Károly, Vajda Mihály)

Edmund Husserl írásai:

- Hua 6 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Nijhoff, Haag, 1954, magyarul: *Az európai tudományok válsága I-II.*, Atlantisz 1998, (Ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András és Ullmann Tamás), illetve „Az európai emberiség válsága és a filozófia”, in: *Válogatott tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1972, (ford. Baránszky Jób László), 323-367. o.
- Hua 15 *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität III.*, hrsg. von I. Kern, Nijhoff, Haag, 1973, részben magyarul: „Egyetemes teleológia”, in *Vulgo* 2004/1, 123-126. o., (ford. Kukla Krisztián, Takács Ádám)
- Hua 29 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie Ergänzungsband Texte aus dem Nachlaß 1934-1937*, hrsg. von R. K. Smid, Kluwer, Dordrecht/Boston/London, 1993
- Hua 39 *Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution Texte aus dem Nachlaß 1916-1937*, hrsg. von R. Sowa, Springer, Dordrecht, 2008
- BW 2 *Briefwechsel II. Die Münchener Schule*, hrsg. von K. Schuhmann, E. Schuhmann, Kluwer, Dordrecht/Boston/London, 1994

További irodalom:

Fink, Eugen

„Die Spätphilosophie Husserls in der Freiburger Zeit”, in: *Edmund Husserl 1859-1959*, Nijhoff, La Haye, 1959, 99-115.

Loboczký János

„Miért Platón? – Gadamer Platón-értelmezései a 30-as-40-es években”, *Fenomenológia és politikai filozófia*, (szerk. Schwendtner Tibor), L'Harmattan, Budapest, 2016

Marx, Werner

Heidegger und die Tradition, Kohlhammer, Stuttgart, 1961

Orth, Wolfgang

Edmund Husserls 'Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie', Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999

Polt, Richard

„'Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)' Ein Sprung in die Wesung des Seyns”, in: *Heidegger-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, (hrsg. von D. Thomä), Metzler, Stuttgart, Weimar, 2003, 184-194.

Schwendtner Tibor

Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise, L'Harmattan, Budapest, 2008

Schwendtner Tibor

Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél, L'Harmattan, Budapest, 2011

Schwendtner Tibor

„Újraértelmezés a fiókban – Heidegger náciizmuskritikája 1935-40”, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2013/2, 57. évf., 53-66.

Thiel, Jens

„Belemerészkedni egy 'erőteljes élménybe'. Fiatal filozófusok karrierútjai a nemzetiszocializmusban: három esettanulmány (Hermann Noack, Joachim Ritter, Karl Schlechta)”. *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok* (szerk. Gedő Éva, Schwendtner Tibor), L'Harmattan, Budapest, 2016

Zaborowski, Holger

'Eine Frage von Irre und Schuld?' Martin Heidegger und der Nationalsozialismus, Fischer, Frankfurt am Main, 2010